

**VAHOBOV, O‘. K. ABDUNAZAROV,
A. ZAYNUTDINOV, R. YUSUPOV**

UMUMIY YER BILIMI

*Universitetlarning geografiya fakultetlari I-kurs talabalari
uchun darslik*

**TOSHKENT
2005**

Taqrizchilar: Geografiya fanlari doktori **S. Qorayev.**
Geografiya fanlari doktori **A. K. O'razboyev**

Mazkur darslik O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qoshidagi Fan va Texnologiyalar Markazining innovatsion bo'limi tomonidan moliyalashtirilgan (grant 3И—2—03).

Vahobov H. va boshqalar.

Umumiy yer bilimi. T.: «Bilim» nashriyoti, 2005. — 256-b.

«Umumiy yer bilimi» universitetlarining geografiya mutaxassisliklari uchun darslik. «Universitet» Toshkent 2004-yil. Darslikda o'quv dasturiga binoan geografik qobiqni yaxlit tizim sifatida tavsifi berilgan. Geografik qobiqning bo'ylama va ko'ndalang tuzilishi, geografik qobiqdagi harakatlar, uning rivojlanish tarixi, jamiyat va tabiatning o'zaro ta'siri, geografik bashorat masalalari yoritilgan. Darslik universitetlar geografiya fakultet talabalari, o'qituvchilar va ilmiy xadimlar uchun mo'ljallangan.

SO‘Z BOSHI

«Umumiy yer bilimi» kursi geografiya fakultetlari I-kurs talabalari o‘rganadigan asosiy fanlardan biridir. Mazkur kurs universitetlarda bakalavr-geograflar tayyorlashda muhim ahamiyatga ega.

Bundan tashqari «Umumiy yer bilimi» kursi universitetlarda geografiya ta’limininig asosi bo‘lib hisoblanadi va geograflar tayyorlashda tabiiy geografiyadan asosiy yo‘llanma beradigan fandır. «Geografiya», «Kartografiya va yer kadastri» va «Gidro-meteorologiya» mutaxassisliklari o‘quv rejası III blokı tarkibidagi «Umumiy yer bilimi» fanidan hozirgi vaqtda bironta ham darslik yoki o‘quv qo‘llanmasi mavjud emas. Mazkur fan bo‘yicha o‘zbek tiliga tarjima qilingan darslik 1966-yilda nashr qilingan. Ammo u hozirgi mavjud o‘quv dasturiga mos kelmaydi.

Fanni, jumladan geografiya fanini rivojlanishi hozirgi paytda juda tez suratlarda sodir bo‘lmoqda. Geografiya fanida yangi qonuniyatlar, tushunchalar, atamalar va tarmoqlar vujudga kelmoqda. Shuning uchun darsliklar va o‘quv qo‘llanmalari muntazam yangilanib turilmasa to‘laqonli mutaxassislarni tayyorlab bo‘lmaydi. Hozirgi paytda umumiy yer bilimi geografik qobiq haqidagi bilimlar tizimidan iborat. Bundan tashqari u yer haqidagi tasavvurlar tizimini va eng yangi ma’lumotlarni o‘z ichiga oladi. Mazkur bilimlar tizimiga fazoviy yer bilimi, Dunyo okeani tabiiy geografiyasi, boshqaruv tizimlari umumiy nazariyasi konsepsiyasini qo‘llanishi, geografik qobiqda murakkab boshqaruv tizimlarini birligi konsepsiyasi kiradi.

«Umumiy yer bilimi» kursining maqsadi umumsayyoraviy miqyosda geografik jarayonlarni boshqarish, tabiiy muhitni yaxshilash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish uchun geografik qobiqni yaxlit tizim sifatida o‘rganishdir.

Shunga asosan mazkur kursning vazifasi geografik qobiq, uning tarkibiy qismlarini tabiat komplekslari bilan yaxlit holda va o‘zaro ta’siridagi faoliyati haqida bilimlar berishdir.

Oliy geografiya ta'limida «Umumiy yer bilimi» quyidagi vazifalarni bajaradi: talabalarda geografik dunyoqarash va fikrlashni asoslarini shakllantirib, bo'lajak geograflarni murakkab kasb bilan tanishtiradi: umumiy yer bilimi geografik qobiq nazariyasidir. Mazkur nazariya xususiy geografik tahlillarning metodologik asosi sifatida qo'llanishi mumkin; «Umumiy yer bilimi» ekologiya nazariy asosi bo'lib xizmat qiladi. Umumiy ekologiya esa Yerdagi barcha tizimlarni aniqlab beradigan muhitni, mazkur muhitda hayotni mavjudligini ta'minlaydigan va ushbu muhitda sodir bo'ladigan o'zgarishlarni va bu o'zgarishlarga inson faoliyatini aniqlab beradigan fizik, kimik, biologik o'zaro ta'siriga tayanadi. «Umumiy yer bilimi» sayyoramizni vujudga kelishi va rivojlanishini tadqiq qiladigan va aniqlab beradigan fanlar guruhiya'ni evolyutsion geografiyaning nazariy asosi va manbai bo'lib xisoblanadi;

Mazkur kurs umumta'lim maktablari geografik bilimlari va tasavvurlari bilan geografik qobiq o'rtasidagi o'ziga xos ko'priklar vazifasini o'taydi. Bu esa umumiy tabiatshunoslikka kirish bo'lib hisoblanadi.

Hozirgi paytda umumsayyoraviy ekologik muammolarning vujudga kelishi va ularni yechimi munosabati bilan mazkur kursning ahamiyati yana ham ortib bormoqda. Bunday muammolar BMT va boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan ham tasdiqlangan.

Darslikda umumiy yer bilimining obyekti bo'lgan geografik qobiqni o'rganish bo'yicha asosiy muammolar va eng yangi ilmiy natijalar aks etgan.

Darslik kirish, beshta qism va o'n beshta bobdan iborat.

Darslikning kirish qismida fan, tabiiy geografiya fanlari tizimi, umumiy yer bilimining rivojlanish tarixi, maqsadi va vazifalari yoritilgan.

Birinci qism ikkita bobdan iborat bo'lib (1va2) unda Olam va Yer haqidagi umumiy ma'lumotlar berilgan: olam, osmon jismlari; Quyosh tizimi, sayyoralar, Yerning shakli va o'lchamlari, harakati, Quyosh va Yer aloqalari, hamda fazoning Yerga ta'siri ochib berilgan.

Darslikning ikkinchi qismi (3,4,5 boblar) geografik qobiqning xususiyatlari, tarkibi, bo'ylama (litosfera, gidrosfera, atmosfera, biosfera), ko'ndalang (issiqlik, iqlim mintaqalari, tabiat zonalari, landshaftlar) tuzilishiga bag'ishlangan.

Uchinchi qismda (6, 7, 8, 9, 10, 11 boblar) geografik qobiqning xususiyatlari, harakat manbalari, issiqlik manbalari, atmosferadagi, gidrosferadagi, biosferadagi harakatlar hamda geografik qobiqdagi davriy harakatlar tavsifi berilgan.

Geografik qobiqning rivojlanish tarixi (12 va 13 boblar) to'rtinchi qismda berilgan. Unda geografik qobiqning kriptozoyda va fanerozoyda rivojlanishi, rivojlanish manbaalari, Yerdagi hayotning paydo bo'lishi, muz bosish davrlari, Yer yuzasi tabiatining rivojlanish tarixi ochib berilgan.

Oxirgi beshinchi qism (14 va 15 boblar) umumsayyoraviy jarayonlarni boshqarish va bashorat qilishni geografik asoslarini tavsifiga bag'ishlangan.

Kirish, 1, 2, 3, 5, 6, 8, 10, 11, 14, 15 boblar geografiya fanlari doktori H.Vahobov, 9, 11 boblar geografiya fanlari nomzodi, dotsent o'q Abdunazarov, 4 bob g.f.d. H. Vahobov, g.f.n.dots. Abdunazarov, g.f.n. dots. A. Zaynutdinov, 12, 13 boblar g.f.d. H. Vahobov, g.f.n.dots. A. Zaynutdinov, katta o'qituvchilar A. To'xliyev, R. Yusupov tomonidan tayyorlandi.

Mazkur darslikning yaratilishida umumiy ilmiy-metodik rahbarlik g.f.d. H. Vahobov tomonidan amalga oshirildi.